

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

ŠOA – SPOMINJAJMO SE:
VSAKO LETO ENO IME – IVAN
BRESKVAR

Peti zbornik Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Univerzitetna knjižnica Maribor, Maribor 27. 1. 2017

Ob mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta je Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor že sedmič organiziral znanstveno srečanje *Vsako leto eno ime*. Ta srečanja, ki potekajo v Glazerjevi dvorani Univerzitetne knjižnice Maribor in so dragocen prispevek k boljšemu spoznavanju zgodovine holokavsta v širšem prostoru, so namenjena javni predstavitvi najnovejših izsledkov raziskav s področja zgodovine holokavsta in antisemitizma, obenem pa tudi življenjskih zgodb t. i. pravičnikov med narodi in posameznikov, ki so bili med drugo svetovno vojno žrtve nacističnega uničevalnega stroja. Projekt je bil leta 2010 zasnovan v sodelovanju z ZRC SAZU in to kot širok projekt spominjanja in učenja o holokavstu.

Letošnje mednarodno znanstveno srečanje, ki je znova pritegnilo pozornost, je bilo posvečeno slovenskemu pravičniku **Ivanu Breskvarju**. Breskvar se je rodil leta 1905 v Ljubljani, od leta 1931 pa je živel v Varaždinu. Tam se je kot tekstilni inženir zaposlil v tovarni

Varaždinska industrija svile (VIS); pozneje je v tej tovarni postal vodja oddelka za pletenje svile. V Varaždinu je spoznal domačinko Josipo, v zakonu pa so se jima rodili trije otroci. Njegov sodelavec v VIS je bil Milan Blass, sin judovskega trgovca iz Cirkulan. Ko je Milan Blass v času holokavsta pred zanesljivo smrtjo skušal rešiti dva judovska dečka, mu je pri tem pomagal tudi Ivan Breskvar. Osrednji spominski center holokavsta Yad Vashem v Jeruzalemu je Ivanu Breskvarju leta 1998 podelil naziv pravičnika med narodi. O preganjanju Judov v severozahodnem delu Hrvaške in slovenskem pravičniku Ivanu Breskvarju je na znanstvenem srečanju spregovoril prof. Boris Hajdinjak. Zgodovinar Dejan Súč je predstavil zgodovino dolnjelendavskih Judov in njihovo usodo med holokavstom, mag. Franc Kuzmič pa pričevanja nekaterih preživelih slovenskih taboriščnikov. Na srečanju so sodelovali tudi dr. Renato Podbersič s prispevkom o primerjavi nacistične in fašistične protijudovske zakonodaje, dr. Gerald Lamprecht s prispevkom o avstrijskem tihotapcu judovskih beguncev Josefu Schleichu in dr. Liljana Dobrovšak, ki je predstavila hrvaške pravičnike med narodi, dr. Anna Maria Grünfelder pa je govorila o odnosu komunistične Jugoslavije do žrtev holokavsta.

Na simpoziju sta urednika **dr. Renato Podbersič** in **Marjetka Bedrač**

predstavila peti zvezek zbornika *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst*. Recenzent je bil **dr. Aleš Maver**, tehnična urednica pa **Lilijana Matjašič**. Publikacija s krajšimi angleškimi pregledi besedil je izšla v nakladi 550 izvodov, njeno izdajo pa je podprlo Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Gre za zdaj že tradicionalno publikacijo, ki jo izdaja CJKD Sinagoga Maribor in z njo predstavlja novejša izsledka zgodovinarjev in drugih raziskovalcev holokavsta in antisemitizma. Peti zvezek je posvečen referatom iz znanstvenega simpozija 2016. To mednarodno znanstveno srečanje je bilo posvečeno spominu na slovenskega pravičnika Franceta Punčuha, ki se je rodil leta 1902 v Dolenjem Logatcu. Od leta 1923 je živel v Varšavi, kjer je študiral in se kasneje zaposlil na diplomatskem predstavništvu Kraljevine Jugoslavije. Poročen je bil s poljsko Judinjo. Po nacistični zasedbi Poljske leta 1939 je pomagal številnim Judom, predvsem tako, da je prevzel njihovo premoženje, ki bi sicer bilo zaplenjeno. S tem jim je omogočil, da so lahko pobegnili iz varšavskega geta. Hkrati je sodeloval pri skrivanju Judov in pri njihovem oskrbovanju. France Punčuh je bil ubit leta 1944 med varšavsko vstajo. Pokopali so ga v Varšavi. Na željo žene so ga leta 1971 prekopali na pokopališče v Logatcu. Ustanova Yad Vashem mu je 15. avgusta 2004 podelila častni naziv »pravičnik med narodi«. Kot je v spremni besedi zbornika zapisal urednik **dr. Renato Podbersič**, kaže »zgodovina preganjanja Judov, šoa oziroma holokavst, v slovenskem prostoru velike razlike, ki pa jih je mogoče poenotiti v kontekstu razumevanja zapletenega procesa, ki je v končnem pogledu pripeljal do genocida

nad Judi širom Evrope med drugo svetovno vojno. Vzpon antisemitizma sta spremljala judovska asimilacija in izrinjanje starih religioznih in duhovnih vrednot judovstva. Marsikje je od zunanjega sveta Judom dejansko grozilo fizično izumrtje, hkrati pa so doživljali razpad vrednot od znotraj. Raziskovanje in proučevanje zgodovine Judov na območju današnje Slovenije, še posebej v pokrajinah z njihovo tradicionalno prisotnostjo (Prekmurje, Primorska), je bilo doslej v slovenski historiografiji dokaj pomanjkljivo in premalo celovito. Med dosedanjimi obravnavami oziroma objavljenimi raziskavami o Judih je treba ločiti med historiografijo in pristopi k njim. Ta se ukvarja z raziskovanjem Judov na splošno v svetu oziroma v Evropi in raziskavami o Judih na Slovenskem. Slednjih je bilo do sredine 80. let preteklega stoletja bolj malo, po tem obdobju pa lahko zasledimo nekakšen preporod objav s tovrstno problematiko, in sicer predstavljenih z vidika tako zgodovinskih kot tudi sociološko-antropoloških raziskav. Stanje se je torej precej izboljšalo v zadnjih tridesetih letih, ko so nastale nekatere temeljne študije o judovski prisotnosti na tleh Prekmurja, Goriške, Tržaške, Furlanije in Štajerske. Vendarle gre za območje, v preteklosti zelo povezano z osrednjim slovenskim prostorom.« Peti zbornik daje po mnenju dr. Podbersiča pozitiven predznak raziskavam o judovstvu in študijam holokavsta na Slovenskem. »Spominjati se« je tudi pojem v luči judovskega samorazumevanja njihovega trpljenja med drugo svetovno vojno, ne nazadnje je temu posvečena tudi osrednja spominska, muzejska in arhivska ustanova Yad Vashem v Jeruzalemu. V zborniku je Dejan Süč, zgodovinar

mlajše generacije, podrobno prestavil judovsko družino Eppinger, ki je bila ena od najpomembnejših judovskih družin v zgodovinskem razvoju Lendave, saj so člani družine vrsto let vodili gospodarsko ter kulturno življenje v kraju, kjer so med drugim imeli mlin ter opekarno in bili lastniki hotela Krona. Prispevek predstavlja njihovo zgodbo vse od naselitve na območju županije Zala ob koncu osemnajstega stoletja, postopne razpršitve po celotnem ozemlju Avstro-Ogrske v drugi polovici devetnajstega stoletja ter njihovo življenje pred začetkom druge svetovne vojne. Približno polovica članov družine je doživela usodo mnogih Judov in umrla v koncentracijskih taboriščih, druga polovica pa je uspela pobegniti pred nacistično viхро v Evropi in njihovi potomci še danes živijo v Severni ter Južni Ameriki. Zgodbi o Eppingerjih je dodan tudi zgodovinski uvod z namenom boljšega poznavanja zgodovine dolnjelendavskih Judov. Zgodovinar in publicist dr. Marjan Toš je pripravil daljši prispevek z naslovom »Holokavst na Slovenskem v luči relativizacije krivde, prevrednotenja zgodovine in slovenske kolaboracije 1941–1945«. Mag. Franc Kuzmič, upokojeni muzejski svetovalec in velik poznavalec judovstva, predvsem v Prekmurju, je prispeval članek z naslovom »Judje so si poskušali pred nacizmom reševati življenje na razne načine«. Različni zakoni, sprejeti v nacistični Nemčiji v tridesetih letih, ki so jim sledili incidenti, šikaniranja in zapiranje v taborišča, so vse bolj dali slutiti, da se nad Jude zgirajo črni oblaki. Ena od možnih oblik je bil odhod iz Nemčije in držav, ki so simpatizirale z nacizmom. Judje so začeli iskati v tujini zveze in se odpravljati

na tuje, predvsem v bolj varne države, na primer v ZDA, Kanado in druge države. Odhodi so bili bodisi legalni ali ilegalni, celo v skupinah. Nekateri Judje so morebitno rešitev iskali tudi s spremembo veroizpovedi. Mag. Kuzmič je posebej izpostavil razmere v Prekmurju, ki je takrat mejilo na Avstrijo in Madžarsko in bilo tako pogosto cilj na poti za judovske begunce. Prispevek je pripravil glede na ohranjene arhivske dokumente. Poročila so ohranjena iz obdobja od jeseni 1939 do marca 1941. Večino judovskih beguncev so graničarji in žandarji zavrnila že na meji. Nekatere, ki jim je vseeno uspelo prekorčiti mejo, pa so zajeli znotraj države in jih prav tako vrnila čez mejo. Zanimiv prispevek z naslovom »Po vojni: razseljene in repatriirane osebe« je prispevala dr. Anna Maria Grünfelder iz Zagreba. Avtorica je prikazala repatriacijo iz tujine za žrtve vojne, ki jo je Jugoslavija izvajala selektivno in pri tem zavračala t. i. sovražnike komunističnega družbenega sistema. Tudi jugoslovanske Jude so domače oblasti, zadolžene za repatriacijo, obravnavale v tem duhu. Kljub temu je treba poudariti, da se je Jugoslavija trudila pri evakuaciji vzhodnoevropskih Judov, ki so bežali pred novimi, poveljnimi antisemitskimi izgredi, čeprav je masovni judovski tranzit ogrožal jugoslovanske zunanje politične interese. Zgodovinar dr. Gerald Lamprecht iz Centra za judovske študije, ki deluje pri Univerzi v Gradcu, je pisal o uničenju judovske skupnosti na avstrijskem Štajerskem. Izpostavil je, da se je preganjanje judovskega prebivalstva v Avstriji začelo takoj po priključitvi Avstrije k nacistični Nemčiji marca 1938. V naslednjih mesecih so bili Judje diskriminirani,

zastopavljeni in izločeni iz avstrijske družbe. V prispevku dr. Lamprechta je podan pregled izгона Judov iz Štajerske v letih 1938/39. V njem avtor zapiše, da nacistični režim omenjenega preganjanja Judov ne bi mogel izvesti brez podpore domačega nejudovskega prebivalstva in brez sodelovanja širših množic na Štajerskem.

Zgodovinar dr. Renato Podbersič iz Študijskega centra za narodno spravo je pisal o poskusu obnove judovske skupnosti v Gorici po koncu druge svetovne vojne, ki je dolga stoletja dajala pomemben pečat Gorici in njeni deželi. Uničena je bila med holokavstom, po koncu druge svetovne vojne si kljub poskusom ni nikoli več prav opomogla. Pravzaprav je nekakšen prepoved judovstva na Goriškem pomenil prihod ameriških vojakov v okviru Zavezniške vojaške uprave poleti 1945. V Gorici se je namreč nastanilo poveljstvo ameriške 88. pehotne divizije, popularno imenovane »Blue Devils« (Modri vrage). V tej enoti je služilo veliko judovskih vojakov, za njihovo duhovno oskrbo pa je skrbel vojaški rabin stotnik Nathan A. Barack, pripadnik ortodoksnega judovstva. Ameriškim vojakom judovske veroizpovedi je s pomočniki nudil duhovno oskrbo, poskrbeli pa so tudi za pomoč maloštevilnim vračajočim se judovskim družinam. Po podpisu Pariške mirovne pogodbe in umiku ameriških vojakov septembra 1947 se je ta poskus obnove goriškega judovskega življenja praktično zaključil. Judovski skupnosti v Gorici je še nekaj let uspevalo zagotavljati *minian* za opravljanje verskih obredov, leta 1969 pa se je zaradi pomanjkanja članov združila z judovsko skupnostjo v Trstu

Na koncu zbornika je objavljena tudi bibliografija vseh prispevkov domačih in tujih avtorjev, ki so s svojimi raziskavami sodelovali v preteklih štirih zbornikih. Naslovnico publikacije krasi posnetek *Tlakovcev spomina* iz Maribora. Najbrž ne naključno, saj je bil prav Maribor prvo slovensko mesto, ki se je leta 2012 pridružilo k vseevropskemu projektu »Stolpersteine«. Gre za umetniško zasnovani projekt, ki z načinom »en tlakovec, eno ime« obuja do nedavnega pozabljena imena žrtev holokavsta. Maribor je torej ta pozabljena imena vrnil v javni in zgodovinski spomin, ostala slovenska mesta pa še ne.

Marjan Toš

ZBORNİK SLOVENSKI LOVCI V VOJNI ZA SLOVENIJO

Slovenski lovci v vojni za Slovenijo. Zbornik razprav, člankov, pričevanj in spominov. Lovska zveza Slovenije, Ljubljana 2016, 272 str.

Konec leta 2016 je izšel zbornik Slovenski lovci v vojni za Slovenijo, ki ga je ob 25-letnici osamosvojitve izdala Lovska zveza Slovenije. Kot je ob izidu zapisal recenzent, prof. Stanislav Kocutar, je delo »Slovenski lovci v vojni za Slovenijo« dragocen dokument o prispevku članov lovske organizacije v enem ključnih trenutkov novejša narodove zgodovine. Gre za posamično odločitev članov kot tudi za kolektivno odločitev organizacije, da bo v duhu domoljubja in pripadnosti domovini ukrepala častno in srčno – ne glede na